

II. MEŞRUTİYET VE TEK PARTİLİ DÖNEM İÇERİSİNDE ASKERÎ VE SİYASÎ BÜROKRASİDE TASFİYELERE DAİR BİR DEĞERLENDİRME: HEYET-İ MAHSUSALAR ÖRNEĞİ

(An Assessment of the Purges in the Military and Political Bureaucracy during the Second Constitutional and One-party Periods: The Example of Heyet-i Mahsusalar)

Burak YÜKSEL¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 22.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 06.04.2021

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden Modern Cumhuriyet'e kadar olan süreç içerisinde iktidar ve muhalefet arasında sert çatışmalar cereyan etmiştir. Öyle ki, bu çatışmalar genellikle iktidarın, siyasî ve askerî bürokrasideki muhalif kadroları tasfiye etmesiyle sonuçlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren sıklıkla gözlemlenen bu tasfiye işlemi, Modern Cumhuriyet döneminin de siyasî rutinlerinden biri olmuştur. Böylece yeni rejimin yöneticileri tarafından zamanla devlet kademelerini ele geçirmek için yürüttüğü mücadele sonucunda, tasfiyeler belirli gerekçelere dayandırılarak sürdürülecektir. Özellikle Millî Mücadele dönemi içerisinde aleyhte çalışanların veya çalıştığı iddia edilen bürokrasideki ayıklamaları yürütmek için Heyet-i Mahsusalar kurulacaktır. Çalışmanın temel amacı iktidar-muhalefet çatışmalarının siyasî ve askerî bürokraside yapılan tasfiyelere nasıl dayanak sunduğunu ve bu konuda tasfiyelerin, Heyet-i Mahsusalar aracılığıyla nasıl gerçekleştirildiğini incelemektir.

Anahtar Kelime: Bürokrasi, Heyet-i Mahsusalar, Âli Karar Heyeti, Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi

ABSTRACT

In the period from the last period of the Ottoman Empire to the Modern Republic, tough conflicts took place between the government and the opposition. So much so that these conflicts generally resulted in the government's elimination of opposition cadres in the political and military bureaucracy. II. This liquidation process, which has been frequently observed since the proclamation of the Constitutional Monarchy, has also been one of the political routines of the Modern Republican period. Thus, as a result of the struggle carried out by the administrators of the new regime to seize the state ranks over time, the purges will be continued on certain grounds. Especially during the National Struggle period, Heyet-i Mahsusalar will be established to carry out the cleansing of those working against them or the bureaucracy alleged to be working. The main purpose of the study is to examine how the power-opposition conflicts provide a basis for the purges made in the political and military bureaucracy and how the purges on this issue are carried out through Heyet-i Mahsusalar.

Keywords: Bureaucracy, Heyet-i Mahsusalar, Âli Karar Heyeti, Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, buraky1954@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4468-65994>

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yönetici idare, İmparatorluk'tan miras kalan askerî ve sivil bürokraside kapsamlı bir tasfiyeye girişmiştir. Dönemine göre farklılık arz eden bu tasfiyelerin nihai amacı yöneticilerin iktidarını pekiştirmek olmuştur. Buna bağlı olarak, İmparatorluğun son döneminde bariz bir şekilde hâkim olan İttihat ve Terakki'nin tasfiye sürecinin, yeni rejimle birlikte muhtelif sebeplerle devam ettirildiği açıkça görülmektedir. Bu tasfiye süreci cumhuriyetin ileriki yıllarında bir devlet felsefesi halini almış, iktidara gelenlerin kendilerinden olmayanları, bürokrasi ve askerî kurumlar içerisinde tasfiye ettiği, diğer bir deyişle ayıkladıkları süreç olarak karşımıza çıkacaktır. Böylece yeni rejimin özenle üzerinde durduğu Heyet-i Mahsusalar, cumhuriyetin kuruluşu ve sonrasındaki tasfiyelerin merkezi olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmanın amacı, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki'nin muhaliflerini tasfiye etmesinin yeni rejimle birlikte nasıl içselleştirdiğini; bununla birlikte tasfiyelerin hangi yöntem ve gerekçelerle yapıldığını ortaya koymaktır.

Bürokrasi sözcüğünün ilk kez 1745'te Fransız fizyokrat iktisatçı Vincent de Gournay tarafından kullanıldığı konusunda ortak bir kanaat bulunmaktadır. Böylece Gournay, Eski Yunan'da rastlanılan siyasal sistemler tipolojisine bir katkıda bulunmuş oluyordu. Eski Yunan'da 'krasi' eki, iktidar anlamına geliyordu. Böylece örneğin 'demos', halk, 'demokrasi' iktidarın halkta olduğu bir siyasal yapıyı anlatıyordu. Benzer biçimde bürokrasi, bürolarda çalışanların ya da (kamu) bürokratların(ın) iktidara sahip oldukları, ya da, en azından, siyasal hayatta önemli rol oynadıkları siyasal yaşam biçimi anlamına geliyordu (Heper, 1985: 290). 18. yüzyılda bürokrasi sözcüğü yalnız bürokratların siyasal yaşamda önemli rol oynadıkları bir rejimi ifade etmiyordu. 1 Temmuz 1764 mektubunda Fransız filozof Baren de Grimm, kamu yararının büroların egemenliğini sağlamak için icat edilmiş bir kavram olduğunu ileri sürüyordu. Böylece 18. Yüzyılda bürokrasi kavramından anlaşılan, iktidarı kendi yararlarına kullanan bürokratlar topluluğudur. Nitekim Fransız Akademisinin yayınlandığı Sözlük'ün 1789 ek'ine göre, bürokrasi şu anlamı taşımaktaydı: 'Çeşitli hükümet dairelerinin ve onların şubelerinin halkın zararına yetke ya da gücü ellerinde toplamaları' (Heper, 1985: 290).

Diğer taraftan ulus devletlerin inşa sürecinde bürokrasinin devlet ve toplum hayatını şekillendirmekte önemli rol oynadığı bilinmektedir. Ulus devletlerin otoritesini kurarken askerî bürokrasiden veya siyasî otoritesini kurarken mülkî bürokrasiden yararlandığı söylenebilir. Bu durum Modern Türkiye Cumhuriyeti'nde de görülecektir. Cumhuriyet döneminde Heyet-i Mahsusalar tarafından yapılan tasfiyelerle birlikte askerî ve siyasî bürokrasinin yerlerine daha fazla bürokratin alındığı söylenebilir. Böylece Heyet-i Mahsusalar aslında devr-i sabıka dair tasfiye sürecini işleten bir kuruluş olduğu gibi aynı zamanda siyasî ve askerî bürokrasinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışma boyunca bürokrasinin askerî ve siyasî kanatlarında yaşanan çatışmaları ortaya koymakla birlikte esas olarak erken Cumhuriyet dönemi içerisinde askerî ve siyasî bürokrasinin nasıl şekillendiği sorusuna cevap aranmaktadır. Bu konu hakkında tespit ettiğimiz kadarıyla sadece iki eser yayımlanmıştır (Özkan, 2014; Koçak, 2005). Konuya ilişkin eserlerin az sayıda olmasına karşın muhtelif kaynaklara başvurularak konunun içeriği genişletilmeye çalışılmıştır. Böylece yeni rejimin askerî ve siyasî bürokraside yaptığı tasfiyeleri icra eden Heyet-i

Mahsusalar adlı kuruluş, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tasfiyelerle birlikte tarihsel gelişim bağlamında ele alınacaktır.

1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokrasi ve Askerî Alanda Modernleşme Süreci

İmparatorluk içerisinde Fransız devrim ideolojisinin siyasal ve toplumsal alanlardaki etkileri açısından birbiriyle uzlaşmaz gözükken iki yanı, yani "özgürlük ve eşitlik" ideali ile "ulusal bağımsızlık" idealinin ikisi de elverişli bir alan bulmuştur. Başka yerlerde olduğu gibi burada da, Fransız Devrimi'nin ortaya koyduğu düşüncede dinler, ırklar ve sınıflar üstünde bütün insanların özgür ve eşit olduğu fikri ile insanların bir ulus olarak kendilerini başka uluslardan ayıran yanları uğruna savaşması hakkı bir araya geldi (Berkes, 2017: 154). Fransız Devriminin beraberinde getirdiği bu uluslaşma süreci özellikle çok uluslu yapıdaki İmparatorluklar için büyük sorunlara yol açtı. Osmanlı İmparatorluğu bu uluslaşma akımından etkilenen kendi bünyesindeki ulusları bir arada tutmanın yollarını ararken, uluslaşma çabaları özellikle Balkanlar'da büyük ölçüde ilgi gördü (Zürcher, 2018: 42). Böylece kısa süre içerisinde ulusçuluk etkisine bağlı olarak Balkanlar'da ulusal karakter taşıyan isyanlar meydana geldi.

Diğer taraftan Fransız Devrimi'nin düşüncelerinin üzerinde belirgin bir etki yarattığı kişiler, İmparatorluğun Hıristiyan cemaatlerinin okuryazar üyeleri olmuştur. İlk etkilenenler, belli başlı Avrupa limanlarıyla ticari bağlantıları nedeniyle Rumlar ve Avusturya'ya olan ihracatları yoluyla Orta Avrupa'yla devamlı temasta bulunan Sırp olmuştur. Fransız Devrimi'nin "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" sloganlarından bu cemaatler arasında rağbet bulanı, özgürlük idi; ancak özgürlük bu cemaatler için yurttaşlık haklarının değil, ulusal bağımsızlığın teminatı anlamına geliyordu (Zürcher, 2018: 43). Böylece uluslaşma akımı modern ulus devletlerin oluşum sürecini hızlandırdığı gibi diğer taraftan çok uluslu İmparatorlukların bir arada yaşayan muhtelif halkların bağlarının kopmasına neden olacaktı. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki ulusları bir arada tutmak için yeni arayışlar içerisine girecek, sınırlı olan Batılılaşma sürecini nispi olarak radikalleştirilecekti.

Önemli bir adım olarak II. Mahmut, 1821 yılında Tercüme Odası adı verilen ve bir anlamda Hariciye Nezareti'nin de öncüsü olan bir kurum açtı. Bu kurumda yetişen bürokratlar, daha sonraki dönemlerde devlet yönetiminde etkin rol oynayacaklardır. Örneğin; II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde yönetici zümrenin en etkin simaları olan Mustafa Reşit, Sadık Rıfat, Ali ve Fuat Paşalar, Tercüme Odası'nda yetişmiş, Avrupa'yı tanımış bürokratlardı (Özkan, 2014: 3).

II. Mahmut (1808-1839) kendinden önce gelen reformcuların kötü tecrübelerini göz önünde tutarak askerî yeniliklere karşı bir odak noktası oluşturan yeniçerileri topa tutarak lağvetmiş ve III. Selim zamanında ortaya çıkan çağdaş askerî birlikleri ordunun esas birimleri haline getirmiştir. Batı'nın yalnız askerî kuruluşları sayesinde yükselmediği, bunları ayakta tutan mali kaynakların ve vergi toplama sisteminin de İmparatorluk'ta yaratılması gerektiği III. Selim zamanından beri biliniyordu (Mardin, 2018: 11). Şerif Mardin'e göre bu gerekliliklere bağlı olarak yapılan reformların genel portresi şöyleydi:

Kral otoritesinin bir temsilciler meclisiyle paylaşılmadığı ülkelerde bile milli devlet kurmak isteyen hükümdarlar tebaanın mülkiyet haklarının garanti altına alınmasının zorunluluğunu anlamışlar, eğitimi halka yaymanın kendilerine getireceği faydayı algılamışlardı. Milli devletlerin kurulmasına ve orta sınıfların güç kazanmasına paralel yürüyen bu politika, aynı

zamanda milli bütünlük kurmayı ve feodalizmden kalan imtiyaz ‘‘cep’’lerini temizlemeyi amaçlıyordu. Bu idare sistemine sonradan ‘‘aydın despotizmi’’ denmiştir. O zamanlar Avrupa’da yeni gelişmekte olan devlet bilimlerinde ise bu ögelere ‘‘kameralizm’’ adı veriliyordu. ‘‘Tanzimat’’ olarak bildiğimiz, 1839’da Gülhane Hattı-ı Hümayunu’nun ilanı ile başladığı kabul edilen yenilik hareketi, büyük çapta ‘‘kameralizm’’den esinlenmiştir (Mardin, 2018: 12).

Böylece II. Mahmut reformlarının bir devamı olarak 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nda yeni bir devir açılmıştı. Bu devir ‘‘Bab-1 Ali Diktatörleri’’ de denen (Örnek olarak: Ali ve Fuat Paşalar) yöneticiler tarafından, Bab-1 Ali bürokrasisinin yönetime hâkim olmasının arkasında yatan birtakım sebepler vardı. II. Mahmut tahta çıktıktan sonra ayanların otoritesini kırmış ve Yeniçeri Ocağı’nı ortadan kaldırarak (1826) yaptığı reformlarla yönetimi merkezileştirmeye başlamıştı (Özkan, 2014: 6). Görüldüğü üzere II. Mahmut döneminde sadece bürokrasi değil aynı zamanda askerî alanda da birçok reform yapılmıştır. Ordunun savaş alanlarındaki mağlubiyetlerinin önüne geçmek için Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye olarak üç kola ayrılmıştır. Yeniçeri Ocağının kaldırılması gerçeği geleneksel ordu yapısının, yeni modern okullarda şekillenmesi konusunda büyük ölçüde yapılan çalışmaların önünü açmıştır.

Tanzimat Dönemi’nin (1839-1876) başlamasıyla birlikte, sivil bürokratlar kendilerini tekrar birincil devlet seçkini konumuna yükseltmek istediler. 1839 Gülhane Fermanı ile sivil bürokratlar için yasal güvencelerin getirilmesi amaçlandı. Dönemin önde gelen devlet adamları, Reşit, Ali, Fuat ve Mithat Paşalar, monarşiye dokunulmamasını ve fakat siyasal inisiyatifin sivil bürokraside kalması gerektiğini düşünüyorlardı. Dolayısıyla, sivil bürokrasi padişahların keyfi davranışlarından korunmalıydı (Heper, 2018: 84). Böylelikle 19. yüzyılın ikinci yarısında padişahın ve adamlarının büyüyen baskıcı idaresi onları rahatsız etmeye başladığında ve koltuklarına sınımsız tutunmuş kademliler onların ilerleyişine engel olmaya başladığında bu insanlar muhalefet ve ihtilal ideolojisi veya tekniğine dair malumattan yoksun değillerdi (Lewis, 2017: 207). Bunun en bariz örneği 1865’de Genç Osmanlılar Cemiyeti’nin kurulmasıyla birlikte tezahür edecektir. 1865 Haziran’ında Namık Kemal ve arkadaşları birlikte hareket ederek, altı kişilik gizli bir örgüt kurmuşlardır. Carbonari tarzı kurulan bu gizli cemiyetin Lehistan gizli örgütüyle de benzerlikler taşıdığını, bizzat kurucu üyelerinden Ayetullah Bey tarafından dile getirilmiştir (Lewis, 2017: 209).

Orta sınıfın ilk kez belirleyici bir şekilde ortaya çıkması ve siyasî güç kazanması, iki kurum sayesinde olmuştur: Vilayet meclisleri ve bilhassa 1876 Anayasası hükümlerine göre kurulan Mebusan Meclisi. Bu orta sınıfın doğumunun modernleşmenin sonucu olduğunu köklü bir şekilde anlayan ve siyasî güç kazanmasını sağlayan Mithat Paşa’dır. Genç Osmanlıların düşüncelerinden etkilenen Mithat Paşa, aslında Sultan Abdülaziz’in baskısı ile gücünü kaybetmek üzere olan Tanzimat bürokrasisini korumak için saltanatı meşruti hale getirmek istiyordu. Devlet otoritesini sultanın elinden alarak halkın oyuna bağlamak, demokrasi yolundaki ilk adımını (Karpata, 2017: 42). Bu adımın kendinden öncesi ve sonrasındaki süreçler göz önünde bulundurulduğunda; 1808’de Sened-i İttifak ile 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 tarihinde kabul edilen diğer bir ferman olan Islahat Fermanı ve 1858’deki Toprak Kanunu aslında 1876 Anayasa kabulüne kadar olan sürecin demokrasi yolundaki safhaları olarak düşünülebilir (Ahmad, 2017a: 41).

Tanzimat Dönemi'nde devlet yönetimi "Bab-1 Ali Bürokrasisi" adı verilen ve Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme çabalarıyla birlikte ortaya çıkmış olan bürokratik seçkinlerin eline geçmişti. Yönetimdeki üst tabakanın dışında kalmış ve devlet idaresinde kendisine de bir yer edinmek isteyen ve Bab-1 Ali bürokrasisine muhalefet eden Genç Osmanlıların yardımı ile tahta çıkan II. Abdülhamit; devlet yönetimini Bab-1 Ali'den Yıldız Sarayı'na taşımayı başarmıştı. Güçlü bir merkez kurmak isteyen padişah, geniş bir bürokrasiye ihtiyaç duymuştu. Tahmini bir rakamla Yıldız Sarayı'nda güvenlikten sorumlu 15.000 askerî saymazsak yaklaşık 12.000 memur görev yapmaktaydı. II. Abdülhamit'in saltanatı sırasında sivil memur sayısı 100.000'i aşmıştı. Bu aslında gerekli sayının çok üstündeydi (Özkan, 2014: 9).

Buna bağlı olarak bürokrasi, başka bir örgütün daha gelişmesini gerektirdi. Bu, memurların ve amirlerin devlete bağlılığını kontrol edecek kişilerden meydana gelen geniş bir hafiye ve jurnalci örgüttür. Bu örgüt, denetleme ile görevlendirildiği bürokrasi örgütünden farklı olarak gizli, resmî olmayan bir örgüttü; fakat haber toplama ve verme işinde sınırsız özgürlüğü vardı. Türk diline olan hediyesi onun bürokratik kaynağını açıklar. Fransızca'dan gelen "jurnal" sözcüğü, bürokraside memurların amirlerine verdikleri günlük rapor anlamından çıkarak, başkaları hakkında gizli rapor verme anlamını kazandı. Hafiyelik ve jurnalcilik örgütünün başkentte "Baş Hafiye" adı altında bilinen resmî bir makamı, dairesi ve ödeneği olmakla birlikte, hafiye ve jurnalci kadroları temelde geniş bir gönüllü ordusuydu (Berkes, 2017: 344). Tanzimat'tan Birinci Meşrutiyet'e kadar olan süreç içerisinde kök salan bürokrasinin ve modern askerî kurumların kısa zamanda, ciddi ölçüde kadrolaştığı görülmektedir.

İmparatorluk muhtelif sorunlarla uğraştığı dönemde Sultan Abdülhamit'in aldığı bir kararla 1878'de Mebusan Meclisi süresiz olarak kapatılacaktı. Bu olayı takiben eden yıllar içerisinde sansür ve baskı yönetiminin hâkim olması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşuna sebep teşkil edecekti. 1889 yılında Askerî Tıbbiye'de İttihad-i Osmani adında gizli bir cemiyet kurulacaktı. Bu cemiyetin kurucuları İshak Sükuti, Mehmet Reşit, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet ve Hüseyinzade Ali'den oluşacaktı (Akşin, 2017: 49). Kısa süre sonra örgüt muhtelif şubeler kurarak bünyesine yeni isimleri dahil edecekti. Cemiyetin, 1902 yılına kadar basın yoluyla yürüttüğü muhalefet, bu yılda toplanan gayri-resmî bir kongre ile gün yüzüne çıkacaktı. Ancak, Birinci Jön Türk Kongresi'nde özellikle farklı fikirlerin dile getirilmesiyle birlikte iki ana grubun ortaya çıktığını, böylece birlik üzerine kurulu olan bu kongrede bölünmeler oldu (Akşin, 2017: 84). Kongrenin sonucunda çeşitli görüşler dile getirilmiş ve ayrışmalar olmuşsa olsa da, sonuç olarak Sultan Abdülhamit'e karşı güçlü bir muhalefetin varlığından söz edilebilir.

Jön Türklerin en önemli amaçlarından birisi, Osmanlı bürokrasisi içerisinde kendilerine bir yer edinme isteğiydi. Bu yüzden pek çok küçük memur ve subay, Jön Türk hareketini destekliyordu. Jön Türkler, "Halkın İstekleri" başlığı ile sunulan belli başlı isteklerinde, kamu işlerinin tekrar düzenlenerek memuriyet ve ordu hizmetine herhangi bir ayırım yapmadan atama yapılmasını vurguluyorlardı. Bu memur ve subayların toplumsal kökenine bakıldığı zaman onların daha çok "halk çocuğu" ve taşralılardan oluştuğu görülmektedir. Çünkü, üst sınıflar için makbul meslek Fransızca bilen bir Hariciye veya Dahiliye memuru olmaktı. Halkın içinden gelen bu subay ve memur adayları İstanbullu ve Paşazade çocuklarının yanında kendilerine karşı üvey evlat muamelesi yapıldığının farkındaydılar (Özkan, 2014: 16). Bunun içindir ki,

İttihat ve Terakki Cemiyetinin yaptığı tasfiyeler, muhalifleri ve haksız yere yükselen kişileri hedef almıştır.

2. II. Meşrutiyet Döneminde Askerî ve Sivil Bürokraside Tasfiyeler

Meşrutiyet'in yeniden yürürlüğe girmesi ve özgürlüklerin ilanı gibi tamamen siyasal türde ilaçların İmparatorluğa acı veren tüm hastalıklara çare olacağına dair yaygın inanca karşın, ilerleyen aylarda bu hastalıklar devam etmekle kalmadı, daha da vahimleşti. Aşırılık yanlısı siyasal akımlar, toplumsal hayal kırıklıklarıyla doğru orantılı bir şekilde büyüdü. Böylece İmparatorluk içerisindeki tüm milletleri kucaklama fikrinin neden olduğu sevinç dalgasına, başkentin ve diğer kentlerin hemen her köşesinde yeni rejimi destekleyen siyasal konuşmalara, öğrenci toplantılarına ve görülmemiş basın özgürlüklerine karşın, tüm umutlar, hemen olmasa da kademeli bir şekilde sönmeye başladı (Turfan, 2013: 193-194). İmparatorluğun dağılma sürecinin önüne geçileceğine inanılan Meşrutiyet'in ilanı, aslında sadece Padişahın hükümlerini sınırlandırmaktan öteye gitmemişti. Bunun en açık örneği kısa süre içerisinde Balkan, Arap ve Anadolu coğrafyalarında kitlesel ayaklanmalar medyana gelmesiydi. Bunun önüne geçmenin başka yollarını arayan Jön Türkler askerî ve sivil bürokrasi alanlarında yapılacak düzenlemelerle bu kurumların güçlendirileceğine inanıyorlardı. Bu durum aslında merkezileşme konusundaki eğilimin artmasından kaynaklanıyor, aynı zamanda merkezileşmeye bağlı olarak bürokrasideki hâkimiyet mücadelesini şiddetlendiriyordu.

İnkılabın akabinde Meşrutiyet'in ilanını kutlayan halk, büyük bir kalabalık oluşturarak saraya kadar gelmiş ve burada bulunan Şeyhülislam'a Mabeyn'den uzaklaştırılmalarını istedikleri saray memurlarının bulunduğu bir liste sunmuşlardı. Listede, Başkâtip Tahsin, İkinci Kâtip Ahmet İzzet Holo, Tatar Şakir, Kaba Sakal Mehmet Paşa gibi isimler vardı (Özkan, 2014: 26). Böylece halk da hoşnut olmadığı devlet adamlarının tasfiyesini açıkça dile getiriyordu. Bu durum aslında meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamının bir sonucu idi, ancak cemiyetin görüşleri de halk arasında bilindiği için halkın cemiyetten güç aldığı yönünde bir değerlendirmede bulunulabilir (Kansu, 2017). Öte yandan Cemiyet, devrimden hemen sonra Saray çevresindeki grubu ve Abdülhamit'in casusluk ağını ortadan kaldırmak için harekete geçmişti. Padişah ise, Sadrazam Sait Paşa'nın önerisine uyarak bütün siyasî suçlular ve sürgünler için genel af ilan etti (Ahmad, 2017b: 40). Aslında bu süreç İttihat ve Terakki'nin kısa süre içerisinde devlet yönetiminde söz sahibi olacağını, böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun alışık olduğumuz monarşist yapısının yıkılmak üzere olduğunu gösteriyordu. Bu durumun 1908 Devrimi ile birlikte gerçekleşmesi ise devrimin arkasındaki güç olan İttihat ve Terakki'nin başarısı olarak değerlendirilebilir. Böylece cemiyetin kısa süre içerisinde farklı çevrelerde saygınlık kazanması da yürüttüğü siyasî faaliyetlerinden kaynaklanacaktır (Ahmad, 2017b: 41).

Diğer taraftan Babıali yönetimi, askerî ve siyasî alandaki bürokrasinin işleyişinden pek memnun değildi. Devletin işleyişindeki birçok aksaklık askerî ve siyasî bürokrasideki memurların görevlerini icra etmemelerinden kaynaklanıyordu. Birçok memur görevini yerine getirmemekle birlikte burayı bir "ekmek kapısı" şeklinde değerlendirerek, çevresindeki insanları bu kapıya iltimaslar yoluyla getiriyordu. Haddinden fazla memur olması ve bu memurların birçoğunun belirli eğitim seviyesine ulaşmadan, görevlendirilmesi sorunları daha da zorlaştırıyordu. Bunun için yönetimde söz sahibi olmaya başlayan İttihat ve Terakki yöneticileri, eğitim almış yeni bir memur kadrosu oluşturmayı hedefliyor, bu doğrultuda

devletin üst kademelerindeki kişilere yer yer direktiflerde bulunuyorlardı. Geride kalanların ise tasfiye edilmeleri ya da başka görevlere yönlendirilmesini isteyeceklerdi. Bu durum karşısında Kâmil Paşa Hükümeti kısa süre içerisinde yeni bir program oluşturacaktı. Programa göre haksız memuriyete gelenleri tasfiye edilmesi ve maaşlardaki haksız dağıtımın düzenlenecekti (Akşin, 2017: 149-150). Böylece Kâmil Paşa Hükümeti olaylara karşı kayıtsız kalmamıştı. Kamil Paşa Hükümeti, ‘Tensikat’ yöntemine başvuracaktı. Bu yöntem Osmanlı İmparatorluğu’nun aşına olduğu bir yöntemdi. II. Abdülhamit döneminden itibaren devletin belirli kademelerine iltimas geçilerek gereksiz binlerce askerî ve siyasî bürokrat alındı. Buna karşılık haksız yere devletin kademelerine giren bu kadroların tensikat yöntemine bağlı olarak tasfiyesine girişilecekti. Böylece haksız yere makam mevki sahibi olan bu kişilerin yerine liyakat esasına dayalı, yeni askerî ve siyasî bürokratlara yer açılacaktı (Özkan, 2014: 30). Yapılan çalışmalar sonucunda büyük ihtilafların oluştuğu aşıkardı. Özellikle Kâmil Paşa’nın çevresindeki insanlara karşı toleranslı oluşu, İttihat ve Terakki yöneticileriyle aralarının açılmasını neden olacak, kısa süre sonra da, Kâmil Paşa’nın Hükümeti, güven oyu alamadığı için azledilecekti. 14 Şubat 1909 tarihinde hükümeti kurma görevi II. Meşrutiyet paşalarından Hüseyin Hilmi Paşa’ya kalmıştı. Yeni kabineyi oluşturan Hilmi Paşa, İttihat ve Terakki’nin dolaylı yoldan yürüttüğü tasfiye yönetiminde doğrudan bir rol oynayacaktı. Buna bağlı olarak, *Tensik Komisyonları* adıyla tasfiye sürecini liyakate uygun olarak yürütecek bir çalışma komisyonu tayin edilecekti. Ancak, bu komisyonlar istenilen sonucu ulaşmadan bir müddet çalışmaları ertelenecekti. Bunun en önemli sebebi 31 Mart İsyanı olarak bilinen ayaklanmanın ortaya çıkmasından kaynaklanacaktı. İsyana dini bir nitelik taşımakla birlikte daha çok İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni hedef alacaktı. İsyana karışanlar arasında Avcı taburları ve Alaylı subayların yer alması, sivil bürokrasideki tasfiyelerin yönünün askerî bürokrasiye çevrilmesinin önünü açmıştı.

İsyanın bastırılmasının ardından Meclis-i Mebusan’da süren uzun tartışmalardan sonra kabul edilen Tensikat Kanunu; Hükümet tarafından 29 Haziran 1909’da Saray’a sunuldu. 30 Haziran’da Padişah’ın onayından geçerek kanunlaştı. On maddeden oluşan Tensikat Kanunu’nun ilk dört maddesi nezaret ve dairelerde kurulacak Tensikat Komisyonlarının yapısı, vazifesi ve çalışma sistemini düzenliyordu. Kanunun 5-9. maddelerinden oluşan Birinci Fasıll, ileride mesleğe dönmek isteyenlerin yani memur olmak isteyenlerin belirli bir tazminat ödemesi gerektiğini ele alıyordu. 10-11. Maddelerden oluşan İkinci Fasıll, devlet memuriyetine dönmesi kati surette engellenen, tazminatsız ve maaşsız ihraçları içeriyordu. Kanunun 15. Maddesi tensikata uğrayanların itiraz edeceği tek mercii olarak Meclis-i Mebusanı gösteriyordu (Özkan, 2014: 74-75). Kanunun uygulamaya geçirilmesi *Tahdid-i Sin (Yaş Haddi) Kanunu* ve *Tasfiye-i Rütbe-i Askerîye Kanunu* adı altında iki başlıkta incelenir. Yaşı ilerlemiş olan bürokratların tasfiyesini öngören *Tahdid-i Sin Kanunu* 17 Mayıs 1909’da Meclis-i Mebusan’a sunduğu tezkerede yer almış, yaşanan tartışmalar sonucunda kabul edilmiştir. Kanun uygulanması neticesinde 7500 alaylı subay emekli edilecektir. Diğer taraftan haksız yere yükselen subayların da tasfiyesi gerekliydi. 2 Ağustos 1909’da kabul edilen *Tasfiye-i Rütbe-i Askerîye Kanunu* haksız yere yükselenlerin tespiti ve tasfiyesi sürecini hızlandıracaktı. Bu kanun gereğince yapılan tasfiyelerde Özkan’ın tespitine göre, 1908 Aralık ayında Osmanlı Kara Ordusu’nda 26310 olan subay sayısı, 1911 yılı Ocak ayında 16121 subaya düşmüştür (Özkan, 2014: 84-92).

Bu tasfiye süreci İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarda hakimiyet kurmasıyla bağlantılı olarak gerçekleşmişti. Buna bağlı olarak yapılan tasfiyeler sonucunda büyük bir muhalefet oluşmuş, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adında yeni bir grup meydana gelmişti. Özellikle İttihat ve Terakki'nin siyasî ve sosyal politikalarını eleştiren İtilafçılar, tasfiyeye uğrayan asker ve sivil bürokratları bünyesine dahil ederek sivrilmeye başlamışlardı. Bunun en bariz örneği 1912 Mayıs-Haziran aylarında İstanbul'da Halaskâran-ı Zabitan Grubu adıyla yeni bir askerî örgütlenmenin ortaya çıkmasıdır (Turfan, 2013: 290). Buna karşılık İttihatçıların otokratik bir tutum benimsemesi, cemiyetin artık harekete geçme zamanının geldiğine karar vermişiyse eş zamanlıdır. Cemiyet, 1908'den beri hükümeti, sarayı ve bürokrasiyi denetlemede başlıca silahı olarak meclise güvenmemişti, şimdiyse meclis üzerinde hakimiyetini yitirmekte olduğunu görüyor ve meclisin feshini tezgahlıyordu. 1912 ilkbaharında yapılan seçimler Türk tarihinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şiddet ve gözdağıyla çoğunluk sağlamasından dolayı "Sopalı Seçim" diye bilinir. Sonuç olarak yeni Meclis-i Mebusan, cemiyetin itaatkâr bir aleti olmuş, yalnızca bir avuç muhalif aday seçilmişti (Zürcher, 2018: 128). Seçimlerin ardından Miralay Sadık'ın örgütlediği Halaskar Zabitan grubunun darbe yapacağı dillendiriliyordu. Bunun önüne geçmek için İttihat ve Terakki yöneticileri, meclisten arındırdıkları muhalefet grubunun, ordu içerisinde beliren uzantılılarını da baskı ve zorla tasfiye etmeye çalışacaktı. 1913'de Mahmut Şevket Paşa'nın suikast sonucunda öldürülmesi, cemiyetin yaptığı tasfiyelere olanak sağlamış, böylece bütün hâkimiyeti bu yılda ele geçirmişlerdi. Muhalif grupların hem askerî hem de sivil bürokrasiden arındırılması İttihat ve Terakki'nin iktidarını pekiştirdiği gibi etkinliğini de arttırmıştı.

İttihat ve Terakki'nin dizginleri ele alması sonucunda askerî kanatta öne çıkan Enver Bey, İkinci Balkan Harbi sırasında Edirne'nin tekrar alınmasında oynadığı rolden ötürü terfi ederek 1 Ocak 1914'te Mirliva rütbesine gelmiştir. Böylece tasfiye sürecinde yeni gelişme olarak sayılabilecek bu terfi, ordu içerisinde haksız yere yükselen ve yaştan ötürü tasfiye edilmesi gereken subayların ihraç edilmesinin önünü açmıştır. Buna bağlı olarak, önceden hazırlanan emekliye ayrılacak listesindeki kişi sayısı 1500'e yükseltilmiş ve 7 Ocak 1914 tarihli bir Padişah İradesi ile bu subaylar emekliye sevk edilmiştir (Özkan, 2014: 125). İrade gereğince 55 yaş üstü subayların emekliye ayrılmasını sağlarken diğer taraftan genç subayları da hedef alan uygulamalar olmuştur. Bunun nedeni ise Enver Paşa gibi ordunun genç ve sağlam bir dinamizme sahip olmasını isteyen İttihat ve Terakki'nin, olası bir savaş durumunda başarı elde edebilecek nitelikte bir ordu tasavvurundan kaynaklanmaktadır.

3. Mütareke Dönemi İçerisinde Tasfiyelere Dair Yaşananlar (1918-1922)

Birinci Dünya Savaşının son safhasına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu, İtilaf Devletlerinin direktiflerine ve şartlarına uygun olarak, 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri adına İngilizlerle yapılacak olan mütarekeye razı olacaktır. Mondros adını alan bu mütareke çok ağır şartları içermekle birlikte, İtilaf Devletleri'ne mütarekeden geriye kalan toprakları işgal etme yetkisi tanııyordu. Buna bağlı olarak İtilaf Devletleri kısa süre sonra Anadolu topraklarını işgale girişecekti. İşgaller sadece dışarıdan gelen yabancı kuvvetlerle değil aynı zamanda, İttihat ve Terakki'nin kendi döneminde bastırıldığı muhalefet hareketiyle de resmîyet kazanacaktı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası olarak bilinen eski muhalefet hareketi, İttihat ve Terakki'nin feshedilmesi ve yöneticilerinin ülkeyi terk etmeleri sonucunda iktidarı ele geçirecektir. Bu durum aslında *devr-i sabık* olarak adlandırılan geçmişle hesaplaşmayı

beraberinde getirdi. Bilhassa askerî ve sivil bürokraside geçmiş dönemdeki tasfiyelerle ilgili iade-i itibar yapılmıştır. İttihat ve Terakki'nin hâkim olduğu dönemde birçok tasfiye gerçekleştirildi. Ancak, tasfiyeye tabi tutulanların, Mütareke döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticileri tarafından görevlerine dönmelerine izin verilecektir. Bununla birlikte İttihat ve Terakki kadroları, bu süreçte tasfiye edilecektir. Bu durumun aslında geçmişle büyük ölçüde hesaplaşmanın bir sonucu olduğu söylenebilir.

Tasfiyelerde, esas olarak Ermeni Tehciri olayları sırasında askerî ve siyasî bürokraside bulunan sorumlular özellikle Divan-ı Harp'te yargılanacaktır. 11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa iktidara gelerek hükümeti kuracaktır (Sarıhan, 1993: 21). Hükümet kısa zaman içerisinde "*Tetkik-i Seyyat Komisyonu*" adı verilen komisyonu kuracaktır. Bu komisyonun yanında tasfiyeleri daha geniş kapsamlı hale getirmek için "*Vilayet Memurin Komisyonu*" da çalışmaya başlayacaktır. Tasfiyelerin yanında yukarıda ifade edilen iade-i itibar politikası kapsamında İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından mağdur edilenleri temsil etmek üzere, 22 Şubat 1919'da Mağdurin-i Siyasîye Teavün Cemiyeti kurulacaktır (Özkan, 2014: 166-172). Geçmişle hesaplaşmanın yoğun yaşandığı, tasfiyelerin hem askerî hem de siyasî bürokraside yoğun olarak görülmesi sadece Tevfik Paşa Hükümetine mahsus bir durum değildi. Bu durum daha sonraki Damat Ferit Paşa kabinelerinde ayrıca Ali Rıza ve Salih Paşa hükümetleri döneminde çok yoğun bir tasfiye sürecinin gerçekleştiğini ifade edebilir. Özellikle Damat Ferit Paşa'nın Hürriyet ve İtilaf Fırkasına yakın oluşu yapılan tasfiyeleri ve iade-i itibar çalışmalarının daha yoğun yapılmasını sağlayacaktır. Ancak, şunu belirtmekte fayda var, hem İttihat ve Terakki dönemi hem de mütareke dönemleri içerisindeki tasfiyeler bütünü hedef almak gibi bir gaye taşımamıştır. Bunun nedeni yapılan tasfiyeler sonucunda adam sayısının yetersizliği gerçeğinin ön plana çıktığı gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Tevfik Paşa döneminde kurulan "*Tetkik-i Seyyat Komisyonu*" sivil bürokrasiyi hedef almasına karşın, yine 26 Kasım 1918'de kurulan "*Tedkik-i Hesabat ve Seyyat Komisyonu*" askerî bürokrasiyi hedef alacaktır (Gökbilgin, 2019: 11; Özkan, 2014: 267).

Diğer taraftan Mütareke dönemi içerisinde tasfiyelerin büyük ölçüde İttihatçıları hedef aldığı gibi işgallere karşı pek dirençli sayılamayacak isimlerin makam ve mevkilere getirilmesi, Anadolu'da zuhur edecek Millî Mücadele hareketinin pek hoş karşılamayacağı bir durumdu. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçişinden sonra kurduğu temaslarla işgallere karşı oluşan bölgesel kurtuluş hareketlerini organize ederek ulusallaştırması sonucunda büyük tevaccüh toplayacaktır. Bu durum diğer taraftan İstanbul'daki ilişkilerinin bozulmasına neden olduğu gibi Anadolu'da yükselen direniş hareketinin lideri olmasına sağlayacaktır. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi'ndeki reisliğine dayanarak, İstanbul'daki yönetime karşı kendi askerî ve sivil bürokrasisini teşekkül etme çabası içine girecektir. Bilhassa iki taraflı olacak yönetimin paylaşılması konusu valiler ve mutasarrıflar arasında büyük sorunlara yol açacaktır. Bu sorunun kaynağı aslında Damat Ferit Paşa ve Ankara Hükümeti arasındaki iktidar mücadelesi olduğu gibi, sivil bürokrasinin de hakimiyeti söz konusudur. Sivil bürokrasideki hakimiyet mücadelesinin tasfiyelerin gerçekleştiği askerî bürokrasi alanında da olduğu söylenebilir. Ancak, İstanbul'daki yönetimin sivil bürokraside yaptığı tasfiyeler, askerî bürokrasideki tasfiyelere oranla çok yüksektir. Örneğin konuya ilişkin Özkan şunları aktarır:

İttihatçılara karşı oldukça sert davranılırken ve mülkî bürokraside hızlı bir tasfiye sürecine girilmişken orduda beklenen tasfiye politikasının sınırlı kalmasının birtakım sebepleri vardı. Bu

tasfiyeler ilk zamanlarda daha çok bir politika değil de münferit olarak İttihatçıların emekli ettiği bazı subayların tekrar muvazzafa alınması şeklinde tezahür ediyordu (Özkan, 2014: 262).

Damat Ferit Paşa döneminde bu tasfiyelerin daha yoğun geçmesinin yanında iade-i itibar çalışmalarına da büyük önem verilmiştir. Mesela, Şakir Paşa, göreve gelir gelmez Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde emekliye sevk edilmiş olan subayların bir defterini istemişti. Hazırlanan defter, gereğinin yapılması için Tetkik-i Seyyiat Komisyonu'na sunulmuştu. Bu deftere göre Enver Paşa'nın emekliye sevk ettiği subaylar; 2'si Müşir, 1'i Birinci Ferik, 20'si Ferik, 85'i Mirliva, 185'i Miralay, 116'sı Kaymakam, 257'si Binbaşı, 2'si Kolağası, 15'i Mülazım-ı Evvel, 12'si Mülazım-ı Sani ve 36'sı askerî memur ve katiplerden oluşmak üzere toplam 731 kişiydi (Özkan, 2014: 271). Bütün tasfiye edilenler iade-i itibar görmediği gibi görevine tekrar dönenlerin sayısı da sınırlı kalmıştı. Bu durumun nedenleri arasında bütçe sorunu ve her tasfiyenin haksız yere yapılmadığı belirtilebilir.

Millî Mücadele hareketinin zaman içerisinde güç kazanmasına karşılık İstanbul'daki yöneticiler arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucunda beş defa sadrazam olan Damat Ferit Paşa yerini Tevfik Paşa'ya bırakacaktır. Devr-i sabık tasfiyelerinin nispi olarak yoğun yaşandığı Damat Ferit Paşa dönemlerine göre daha ılımlı olan Tevfik Paşa tekrar göreve geldikten sonra tasfiye politikalarını liyakate önem vererek yapacaktır. Böylece Damat Ferit Paşa'nın katı tasfiye döneminden Tevfik Paşa'nın adil tasfiye dönemine geçilecektir. Ayrıca tasfiyeleri yürüten Tetkik-i Seyyiat Komisyonu son Tevfik Paşa hükümeti döneminde kaldırılacaktır.

Tashih-i Rütüb Kararnamesi İstanbul'daki yönetim tarafından askerî bürokrasiye yönelik tasfiyelere öngörürken diğer taraftan Millî Mücadele saflarına katılan subaylara yönelik yaptırımları içeriyordu. Ancak, Büyük Millet Meclisi'nde, 3 Kasım 1920 tarihli Meclis-i Vükela Kararıyla 24 Ağustos 1920 tarihli Tashih-i Rütüb Kararnamesi ilga edilecekti (Özkan, 2014: 282-287). Böylece yönetimdeki iki başlılık sorununun giderek güçlenen Ankara Hükümeti lehine çözülmesi, kararların ve kanunların yapıldığı Büyük Millet Meclisi'nin hâkim yönetim olduğunu da tescilleyecekti. Millî Mücadele hareketinin son safhada başarıya ulaşması sonucunda İstanbul Yönetimi 1 Kasım 1922'de kaldırılan saltanat rejimiyle birlikte saf dışı edilecekti.

4. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu, Askerî ve Siyasî Bürokraside Tasfiyeler: Heyet-i Mahsusa (1923-1938)

Millî Mücadelenin başarıya ulaşması sonrasında Ankara Hükümeti ve İtilaf Devletleri arasında Lozan Konferansı 22 Ekim 1922'de toplandı; Türkiye'yi İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Ankara Hükümeti Heyeti temsil etti. Konferans, aradaki birkaç aylık kesintiden sonra 24 Temmuz 1923'te sona ererek Türkiye ile Müttefikler-Yunanistan dahil arasındaki anlaşmazlıkları çözdü. Konferansın ilk safhasında Türkiye'nin hudutları tespit olunarak Türkiye ile Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesine karar verildi; ikinci safhasında ise Müttefikler ile Türkiye, Boğazları silahsızlandırmak konusunda anlaşıldı. Boğazların savunulması ve gemilerin geçişi sorunu daha sonra Montreux Konferansı'nda yeniden düzenlendi. Kapitülasyonlar kaldırıldı. Türkiye de Osmanlı borçlarının bir kısmını ödemeyi üstlendi. Ayrıca yabancı birlikler Türk topraklarından altı haftada çıkıp gidecek, Türkiye-Irak sınırı daha sonra İngiltere ile yapılacak müzakerelerle bir karara bağlanacaktı (Karpas, 2017: 127). Dış politikada sınırlarını garanti altına alan Ankara yönetimi, içeride özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yönelik muhalefeti saf dışı bırakmak için İkinci Grup

olarak bilinen muhalefeti, yeni seçimlere dair yapılan kanun değişikliğiyle meclise girmelerini engelleyeceklerdi (Demirel, 2015: 516-531).

İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele geçirmesiyle beraber başlattığı tasfiye dönemi sonrası, Mütareke döneminde, İttihatçı karşıtı Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticileri devr-i sabık tasfiyelerini iade-i itibarla görevine döndürmüştü. Böylece Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticileri geçmiş dönemle hesaplaşma içerisine girmiş, İttihatçı karşıtlığı üzerine konumlandığı mücadelesini Damat Ferit Paşa dönemi içerisinde yoğun olarak yürütmüştü. Bu durum Ankara'daki Millî Mücadele hareketine karşıtlığı beraberinde getirmişti. Ankara'daki yönetimi İttihatçı olarak adlandıran İtilafçılar, Mütareke Dönemi boyunca Millî Mücadele karşıtı bir tavır takınmıştı.

Millî Mücadele hareketinin başarıya ulaşmasıyla birlikte gücü elinde bulunduran Mustafa Kemal Paşa ve ekibi, Birinci Meclis'in son döneminden itibaren Mütareke Dönemi içerisinde kendilerine muhalif olan askerî ve sivil bürokrasiyle mücadele yoluna girecekti. Bu dönemde askerî ve sivil bürokrasideki devr-i sabıkla hesaplaşmaya dair, 25 Eylül 1339 (1923) tarihinde 347 sayılı kanunla önemli bir adım atılmıştı (TBMMZC, Cilt II., Devre II., Yirmi Beşinci İçtima: 241-242). Kanun toplam dokuz maddeden teşekkül olmakla birlikte içeriğinde kesin hükümler içeriyordu. Örneğin, Kanunun birinci maddesi:

İstanbul ve Vilayat-ı Müstahlasla ile Türkiye haricinde kalarak Milli Mücadele'ye iştirak etmeyen berri, bahri ve havai ve jandarma sınıflarından muvazzaf mütekaid ve ihtiyat bilumum erkân, ümera ve zabitan ve memurin ve mensubin-i askerîyeden herhangi bir suretle Hareket-i Milliye aleyhindeki teşkilata dâhil oldukları veya münferiden çalıştıkları bir Heyet-i Mahsusa tarafından yeniden tetkik ve tahkik neticesinde sabit olanların bir aha hidemat-ı devlette istihdam edilmemek üzere nisbet-i askerîyeleri kat' olunur.

Açıkça Millî Mücadele dönemine karşıt olanları hedef alan kanunun maddesinin diğer önemli vurgusu, sürecin Heyet-i Mahsusalar tarafından yürüteceğini belirtiyor olmasıydı. Kanunun ikinci maddesi: "Milli orduya resmen davet edilip de icabet etmemiş olan ordu mensubinin dahi nisbet-i askerîyeleri kat' olunur diyordu." Böylece sadece aleyhte çalışanları değil aynı zamanda mücadeleye iştirak etmeyen subaylar da Kanun gereğince ihraç edilecekti. Millî Mücadele dönemi içerisinde aleyhte çalışan ve mücadeleye dahil olmayanların tasfiye edilmesinde tahkikatı yürütecek olan Heyet-i Mahsusalar, dokuzuncu madde gereğince Müdafaa-i Milliye ve Erkan-ı Harbiye'ye bağlı çalışacaklardı. Kanunun teklif edildiği gün kabul edilmişti (TBMMZC, Cilt II., Devre II., Yirmi Beşinci İçtima: 241-242). Ayrıca Kanun, Resmî Gazete'de 2 Ekim 1923 tarihinde resmen yürürlüğe girmişti (Resmî Gazete, 2/3 Ekim 1923: No. 28.)

Böylece, Erken Cumhuriyet dönemindeki önemli gelişmelerden biri de yeni rejimin Heyet-i Mahsusalar kurarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı askerî ve sivil personeli ayıklamasıdır (Demirel, 2018: 80). Öncelikli olarak askerî bürokraside tasfiyeler gerçekleşmiştir. Bu tasfiyeleri gerçekleştirmek için Bursa'da kurulan ilk Askerî Heyet-i Mahsusa'nın göreve başlama tarihinin 3 Ekim 1923 olduğu kabul edilirken, ilk başkanı Miralay Ahmet Derviş kabul edilmiştir (Özkan, 2014: 371-372). Ahmet Derviş Bey'in başında olduğu Bursa'daki Heyet-i Mahsusa tasfiye işlemlerine başlamıştır. Bu tasfiyelerin örneklerine Resmî Gazete'deki yayımlarda tesadüf etmek mümkündür. Örneğin, 23 Ağustos 1924 tarihinde askerlikle ilişkileri kesilenlere dair, yüksek subayların da dahil olduğu 33 subayın yer aldığı

listede, Emekli Mirliva Tayyar Paşa, Emekli Müşir Zeki Paşa, Emekli Mirliva Kiraz Hamdi Paşa, Eski 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa gibi başka yüksek rütbeli subayların da askerlikten ihraç edildiler. (Özkan, 2014: 383; Resmî Gazete, 23 Ağustos 1924: No. 74).

Ancak, ordudan ihraç edilenlerin tamamının doğru tetkikler sonucunda tasfiye edildiğini söylemek mümkün değildir. Bunun içindir ki, tasfiyelerin bazılarında geri adım atılmıştır (Özkan, 2014: 406-408; Koçak, 2005, 87-96). Tasfiyeler sonucunda itiraz edenler; Heyet-i Mahsusa, TBMM ve Başvekalet gibi mecralara başvurmuşlardır. Örneğin, Meclis'e başvuran Ordu'nun Aziziye Mahallesi mukim Bahriye Çarkçı Mülâzımlarından Müttekait İshak Bin Mehmet Sait, Millî Mücadele içerisinde önce aleyhte daha sonra mücadeleye iştirak ettiği gerekçesiyle ihracına karşı çıkmış, orduya tekrar dönüşünü talep etmiştir. TBMM'de 10 Şubat 1927 tarihindeki oturumda tartışılan konu bir sonuca bağlanamamıştır (TBMMZC, Cilt II., Devre II., Otuz Dördüncü İçtima: 49-52). Eski Mülâzım İshak Efendinin durumu, 12 Şubat 1927 tarihinde yapılan meclis toplantısında konuşulmuş, görüşler büyük ölçüde olumsuz yönde belirtilmiştir. Sonuçta, bu görüşlere bağlı olarak eski Mülâzım İshak'ın orduya dönüşü reddedilmiştir (TBMMZC, Cilt II., Devre II., Otuz Beşinci İçtima: 64-67). Bir başka örnek ise P. Yzb. Şamlı Rıfat'ın askerlikle ilişkisinin kesilmesine itiraz ederek, emeklilik talebinde bulunması üzerine yaptığı başvurudur. Başvurunun sonucu 8 Temmuz 1929'da olumlu yönde neticelenmiştir (BCA, 30.11/49.19.16). Görüldüğü üzere Heyet-i Mahsusaların ihraç ettiği kişilerden görevine tevdi edenler vardır. Askerî bürokrasideki tasfiyelerin sonucunda, 25 Eylül 1923'de kabul edilen Kanun gereğince Heyet-i Mahsusalar tarafından ihraç edilenlerin sayısı ilk aşamada 479 kişi olarak saptanmıştır. Bu sayı aslında Heyet-i Mahsusalar'a tevdi edilen 951 veya 961 kişinin haklarında yürütülen tahkikat sonucunda geriye kalanları kapsamaktadır. Böylece hemen hemen tevdi edilen sayının yarısı beraat etmiş yarısı hakkında da ihraç kararı alınmıştır (Özkan, 2014: 390-393).

Diğer taraftan tasfiyeler ilk anlamda askerî bürokraside görülmekle birlikte daha sonrasında mülkî bürokrasinin dahil edilmesiyle geniş çaplı bir hal alacaktır. Mülkî Heyet-i Mahsusalar, Askerî Heyet-i Mahsusalar'a kıyasla ileriki bir tarih olan 14 Haziran 1926 tarihinde kurulmuştur. Ancak, 25 Eylül 1923 tarihli Millî Mücadele'ye katılmayan, aleyhinde çalışan ve milli sınırlar dışında kalan askerî bürokrasi hakkındaki Kanunun TBMM'de görüşüldüğü sıralarda, TBMM Riyaseti aynı durumda olan mülkî bürokrasi için de kanun çıkarılması yönünde bir Temenni Takriri verilmiştir. Verilen bu Temenni Takriri üzerine İcra Vekilleri Heyeti harekete geçmiş ve Mülkîye Müsteşarlarından oluşan bir komisyon kurmuştur. Komisyonun görevi, Millî Mücadele'ye katılmayan mülkî bürokrasi hakkında yapılacak muameleye dair bir kanun layihası hazırlamaktır (Özkan, 2014: 420). Aradan uzun bir müddet geçmesine karşın 24 Aralık 1924 tarihinde konu yeniden gündeme gelmiştir. Dahiliye Encümeni tarafından sunulan riyaset 'Mücadele-i Milliye'ye iştirak etmeyen ve milli hudut haricinde kalan memurini mülkîye haklarında yapılacak muameleye dair kanun' başlığı adı altında tartışılmaya başlanmıştır. Sonuca bağlanmayan bu tartışmalar (TBMMZC, Cilt II., Devre II., Yirmi Yedinci İçtima: 266-278) ileriki yıllarda tekrar gündeme getirilmiştir. Millî Mücadeleye katılmayanları tasfiye etmek için mülkî bürokrasi hakkında altı maddelik 26 Mayıs 1926 tarihli 854 numaralı Kanun kabul edilmiştir. Ancak, Mülkî Heyet-i Mahsusa'nın kuruluş tarihi Resmî Gazete'ye göre 14 Haziran 1926'dır (Özkan, 2014, 429-430; Resmî Gazete, 14 Haziran 1926: No. 398).

Mülkî Heyet-i Mahsusalar da bizzat Millî Mücadele aleyhinde çalışan ve iştirak etmeyenleri; tespit ve tasfiye etmek için kuruluşundan kısa süre sonra çalışmalara başlamıştı. Özkan'ın tespitine göre bu kuruluş sonrasındaki ilk karara ilişkin belge 10-14 Ağustos 1926 tarihlidir. Bu karar, Heyet-i Mahsusa tarafından, İngiliz Muhipler Cemiyetine katılan Nizamettin Bey hakkında yapılan tetkikatı neticelendirmektedir (Özkan, 2014: 432). Heyet-i Mahsusalar daha sonraki çalışmalarında özellikle Millî Mücadele aleyhindeki cemiyetleri, gazeteleri vb. yerlerde çalışan memurları tespit ve tasfiye etmişlerdir. Buna bağlı olarak mülkî bürokraside yapılan tasfiyeler, askerî bürokrasideki tasfiyeler gibi Resmî Gazete'de neşredilecektir (Resmî Gazete, 7 Mayıs 1927: No. 590). Mülkî Heyet-i Mahsusalar'ın yaptığı tasfiyelerde büyük ölçüde detaylı tetkiklerin yapılmadığı sıkça yapılan itirazlarda dile getirilecektir.

26 Mayıs 1926 tarihli 854 numaralı kanun 2. Maddesi gereğince kurulacak Mülkî Heyet-i Mahsusa'nın Kanununun neşri tarihinden itibaren bir yıl içerisinde görevini tamamlaması gerekiyordu. Kanunun bu şekilde kabul edilmesi üzerine Sinop Mebusu Recep Zühtü Bey; kurulacak olan Heyet-i Mahsusa'nın azami yirmi gün zarfında teşkil edilmesini teklif eden bir takrir vermişti. Yapılan oylama sonucunda bu takririn hükümete verilmesi tasvip edilmişti. Recep Zühtü Bey'in bu acelesinin nedeni muhtemelen zaten gecikmiş olan kanunun bir an önce uygulanmasını sağlamaktı. Recep Zühtü Bey'in bu temennisine rağmen yukarıda belirtildiği üzere Mülkî Heyet-i Mahsusa, ancak 19 Temmuz 1926 tarihinde vazifesine başlayabilmişti (Özkan, 2014: 441). Bir yıl içerisinde yapılacak tasfiyelerin ne ölçüde doğru olduğu meselesi bir muamma olarak kalacaktı. Bunun üzerine mecliste yaşanan tartışmalar, Mülkî Heyet-i Mahsusalar'ın hem görev süresi hem de aldığı kararları sorgulamak üzerine cereyan etmişti.

Mülkî Heyet-i Mahsusalar'ın aldığı kararlara ilişkin ciddi tepkiler ortaya çıkmıştır. Örneğin, eski Salihli hâkimi Mehmet Emin'in tasfiye edilmesine ve mesleğine dönüşünün yasaklanmasına dair, Heyet-i Mahsusa'dan çıkan kararı reddeden Emin Bey hakkını aramak için 1935 yılında üst mercilere başvurmuştur. Ancak, olumsuz yanıt alan Emin Bey'in mesleğe dönüşü kati şekilde reddedilmiştir (BCA, 30.10/206.403.26). Aynı yıl içerisinde bir başka başvuru ise Hafız Ahmet Oğlu Sakıp'ın herhangi bir devlet hizmetinde görev alamayacağına dair Heyet-i Mahsusa kararına yaptığı itirazdır. İtirazı değerlendirilen Sakıp'ın göreve dönüşü konusundaki Heyet-i Mahsusa kararı aynı şekilde kabul edilmiş, başvuru reddedilmiştir (BCA, 30.10/206.403.31). Yapılan bütün tetkikatlar sonucunda Mülkî Heyet-i Mahsusa, 3150 kişinin dosyasını tetkik etmiş ve bunlardan 1250'sinin bir daha devlet hizmetinde istihdam olunmamasına karar vermişti. Geriye kalan 1900 kişi beraat etmiştir (Özkan, 2014: 445; TBMMZC, Cilt IV., Devre III., Yetmiş Sekizinci İçtima: 189-190).

Kısa süre içerisinde birçok davayı karara bağlayan Heyet-i Mahsusalar, meclis içerisinde ciddi tartışmalara neden olmuştu. Arzuhal Encümeni'nin mazbatasını 9 Mayıs 1927 tarihli meclis oturumunda tartışılarak kabul edilmiş ve Heyet-i Umumiye Kararı olarak 14 Mayıs 1927 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmıştı. Böylece bu kişiler hakkında Mülkî Heyet-i Mahsusa tarafından verilmiş olan bir daha devlet hizmetinde çalışamayacaklarına dair karar, TBMM kararıyla iptal edilmişti (TBMMZC, Cilt XXXII., Devre IV., Altmış Beşinci İçtima: 88-89). Arzuhal Encümeni'nin mazbatasının kabul edilmesi ayrıca Heyet-i Mahsusalar'ın aldığı kararları da hiçe sayacaktı. Üstelik Mülkî Heyet-i Mahsusalar'ın aldığı kararlar neticesinde haksızlığa uğrayan memurların itirazları büyük ölçüde rağbet görecekti, alınan kararları

tartışmak için Âli Karar Heyeti kurulacaktır. Kanun gereği kurulan bu heyet toplam 10 maddeden mevcut olacaktır. Bu maddeler genel olarak tasfiyelerden yana haksızlığa uğrayan kişilerin tekrar bir tetkik süreci sonrasında gereğinin yapılmasına ilişkindir (Resmî Gazete, 28 Mayıs 1928: No. 900). Kanunun maddeleri incelendiğinde Âli Karar Heyeti'nin bir temyiz mahkemesi özelliği taşıdığı görülmektedir. Aslında Heyet-i Mahsusalar'ın kararlarını incelemekle yükümlü olan Âli Karar Heyeti, aynı zamanda alınan kararların itiraz edildiği merci olacaktır. Heyetten çıkacak kararlar tek bir kişi tarafından değil bütün heyet tarafından alınacaktır (Özkan, 2014: 461-463).

14 Haziran 1928 tarihinde Ankara'da göreve başlayan Âli Karar Heyeti'ne bağlı Ali Karar Heyeti Süleyman Emin Paşa Riyasetine sıkça başvuru yapılmıştır. Uzun bir tetkik süreci sonrasında bazı kişiler tekrar iade-i itibar sonucunda mevkilerine dönmüş, kimileri emekli edilmiş kimilerinin de tasfiyelerinden geri adım atılmamıştır (Özkan, 2014: 463-506; Koçak, 2005: 115-229). Konuya ilişkin olarak 20.03.1933 tarihli bir belgede, Heyet-i Mahsusalar tarafından memur olamayacağı kesin olarak bildirilen şahısların, Âli Karar Heyeti'nin verdiği karara uygun olarak memurluk yapabilecekleri kabul edilmiştir. Bu kanuna ilişkin olarak adı geçen şahıslara dair bir liste oluşturulmuştur (BCA 30.10/206.403.15). Başka bir belge ise Heyet-i Mahsusa tarafından alınan karar Âli Heyeti'nce de tasdik edilmiştir. Belgeye göre ise, Bursa Heyet-i Mahsusa yöneticileri tarafından Yüzbaşı Salih'in emeklilik talebi reddedilmiş, bu durum Âli Karar Heyeti tarafından da tasdik edilmiştir (BCA 30.10/206.403.11).

Âli Karar Heyeti'ne yapılan başvuruların bütününe değerlendirilmesi konusu bir muamma olarak kaldığı gibi tasfiye edilen herkesin başvuru yaptığı da kesin olarak bilinmemektedir. Heyet-i Mahsusalar'ın mecliste yarattığı tartışmalar, aynı şekilde Âli Karar Heyeti'nin aldığı kararlarla ilgili devam etmiştir (Özkan, 2014: 492-499). Oluşan bu tartışmaların sonucunda Âli Karar Heyeti ve Heyet-i Mahsusalar'ın aldığı kararları tetkik etmek, Âli Karar Heyeti'ne yapılan geç kalan veya neticelendirilmeyen davaları tekrar incelemek için Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi görevlendirilmiştir (Resmî Gazete, 1 Aralık 1934: No. 2868). Yapılan incelemeler neticesinde birçok kişinin haksız yere tasfiye edildiği, buna bağlı olarak tasfiye edilen subay ve memurların görevlerine döndüğü görülmektedir. 25 Eylül 1923 tarih ve 347 numaralı Kanunla başlayan 12 yıllık süreç sonlandırılmış oluyordu. Bu meselenin tekrar gündeme gelmesi, Askerî ve Mülki Heyet-i Mahsusa ile Âli Karar Heyeti Kararlarının tamamen affedileceği 1938 tarihli Genel Af Kanunu ile olacaktır (Özkan, 2014: 502-506).

5. 150'likler, Milli Sınırlar Dışında Kalanlar ve Genel Af Meselesi

Lozan Barış Antlaşması'nda ilanı kabul edilen Genel Af'ın dışında bırakılanların sayılarının 150 olmasından ötürü Millî Mücadele tarihimizde "150'likler" adı verilen sınır dışı edileceklerin listesi tespit edilmiştir (Goloğlu, 2011: 297). Lozan Antlaşması gereğince Milli Mücadele karşıtı olduğu öne sürülen 150'likler, Heyet-i Vekile Kararı gereğince 22-23 Nisan 1924'de Türk yurttaşlığından süresiz olarak çıkartılacaklardır. (Akın, 2015: 257). Böylece Milli Mücadele dönemi içerisinde aleyhte çalışan kişilerin tasfiyesi yalnızca Heyet-i Mahsusalar'la sınırlı kalmamış, ayrıca kuruluş aşamasında sınırlarını temin altına aldığı Lozan Antlaşması gereğince tasfiye edilecek 150 kişi yeni vatandan çıkartılacaktır. Özoğlu'na göre bu meselesinin arkasında yatan sebep şöyleydi:

150'likler meselesi, yeni yönetime olan siyasî muhalefetin susturulması sürecindeki ilk aşamayı temsil eder. Bu aşama, Ankara hükümetinin meşruiyetine yönelen tehdidin başarıyla bertaraf edilmesi aşamasıdır ve Ankara hükümetinin meşruiyetine karşı herhangi bir muhalefetin dile getirilmesinin önlenmesinde, başrolü oynamıştır (Özoğlu, 2016: 110).

150'likler meselesi yaklaşık üç yıl geçtikten sonra 28 Mayıs 1927 ve 23 Temmuz 1927 tarihlerinde alınan kararlar neticesinde Türk vatandaşlığından çıkartılmışlardır (Goloğlu, 2011: 304). Millî Mücadele'den başarıyla çıkan Ankara Hükümeti, muhalefete karşı muktedir olmak için öncelikle askerî ve mülkî bürokrasiyi kontrol altına alma çabası içine girmiştir. Buna bağlı olarak zaman içerisinde yönetici elitin otoriterliği artmaya başlamıştır. Ancak, bu durum yeni rejimin varlığını sürdürme mücadelesi bağlamında düşünüleceği gibi ayrıca muhalefete tahammülün olmadığını da bizlere göstermektedir.

Lozan Antlaşması imzalandığında ortaya çıkan 150'likler meselesi çözüme kavuşmuş ancak yeni sınırlar dışarısında Millî Mücadele'ye katılmayan Türk vatandaşlarının durumu belirsizliğini korumuştur. Antlaşmanın imzalanmasının üzerinden üç yıl geçmiş, 31 Mayıs 1927 tarihinde Resmî Gazete'de "Şeriat-ı Muayyeneyi Haiz Olmayan Osmanlı Tebaasının Türk Vatandaşlığı'dan İskatı Hakkında Kanun" adıyla yayımlanan Kanun gecikmeli de olsa kabul edilmişti (Resmî Gazete, 31 Mayıs 1927: No. 1041). Toplam üç maddeden oluşan Kanunun, birinci maddesinde Millî Mücadele'ye iştirak etmeyen yeni vatan haricindeki subay ve memurların görevlerine dönemeyecek ve vatandaşlıktan çıkartılacaklardır (Resmî Gazete, 31 Mayıs 1927: No. 1041; Özkan, 2014: 451). Özkan'ın tespitine göre, 1041 numaralı Kanun gereğince, 19 Temmuz 1927 tarihli kararnameden 14 Ocak 1946 tarihli kararnameye kadar toplam 42 kararname ile 1970 kişi vatandaşlıktan çıkarılmıştır (Özkan, 2014: 452).

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren büyük bir özenle üstünde durduğu, Millî Mücadele'ye iştirak etmeyenlerin tasfiye edilmesi meselesi Heyet-i Mahsusalar, Lozan Antlaşması ve kabul edilen kanunlarla büyük ölçüde istediği sonuçlara ulaşmıştır. Ancak, bu tasfiyelerin ne kadar hakkaniyetli olduğu ise Âli Karar Heyeti'nin kuruluş amacı göz önünde bulundurulduğunda bizlere bazı ipuçları vermektedir. Âli Karar Heyeti'nin haksız kararlar ve hak talepleri üzerine çalışmaya başlaması konusunda bir sonuca varılamaması açıkça bu kuruluşun da başarısız olduğunu ortaya koymuştur. Âli Karar Heyeti'nin incelemelerinin de başarısız olması sonucunda Şura-yı Devlet Mülkîye Dairesi devreye girmiştir. Ayrıca yeni rejim topyekûn bir tasfiye hareketi başlatsa da, askerî ve mülkî bürokrat sayısının yetersiz olmasından dolayı tasfiyeleri sınırlı tutacaktır.

Modern cumhuriyetin on beşinci yılına gelindiğinde, rejimin yaptığı tasfiyelerin ara gündeme gelmesi sonucu tartışmalara son vermek adına, genel bir af kanunu meselesi konuşulmaya başlanmıştır. 29 Haziran 1938 tarihli toplantıda gündeme gelen genel af kanunu için Isparta milletvekili İbrahim Demiralay yaptığı konuşmada şunları söyleyecekti:

Geçmiş zamanlarımızı düşünüyorum. Bilhassa bütün maddî sebeplerin yok olduğu fetret hallerini gözümün önüne getiriyorum. Kendi varlığından ümidini kesmiş düşmanların cansız heyulası arkasına takılmış bu biçareleri bu suretle sürüklendiğini bildiğim için afiflerine bir türlü gönlüm razı olmadı. Neler gördük ve göreceğiz. Milletimize, topraklarımıza kasd ve ihanet edenlerin hepsi yıkılıyor yok oluyor. Şeref ve nüfuzu hizmet edenlere intikal ediyor. Kalbinde vatan aşkını taşıyanlar umurunda muvaffak ve aziz oluyor. Hırsı cah ve saltanatla milletini hiç sayıp düşmanlara iltica ve istimdat edenler imansızlıklarının cezasını çekerek fasık mahrum oluyorlar, öyle bir ibret levhasıdır ki, beşeriyetin hayatında miyar olmalıdır. Cumhuriyetimizin şefkat ve atıfeti bunlar hakkında da tecelli ederek afiv teklifi karşısında bulunuyoruz. Muvafık olacağımı insanlık namına ben de kabul edebilirim. Yalnız bu biçareler büyük günahlarını millet

ve tarih huzurunda af ettirmek için yürekten nadim ve çok dikkatli olmalıydılar (TBMMZC, Cilt XXVI., Devre V., Seksen Üçüncü İçtima: 471).

İhanet ettikleri gerekçesiyle tasfiye edilen şahısların artık affedilmesi gerektiği düşüncesi sadece İbrahim Demiralay tarafından değil hemen hemen bütün mebuslar tarafından dile getirilecektir. Yer yer karşıt görüşler olsa da, konuya dair toplantının sonlarına doğru genel af kanunu kabul edilmiştir (TBMMZC, Cilt XXVI., Devre V., Seksen Üçüncü İçtima: 471-484). Kanun Resmî Gazete’de 16 Temmuz 1938 tarihinde yayımlanmıştır. Toplam sekiz madden oluşan Kanun gereğince 150’likler, İstiklal Mahkemesi’nde hüküm giyenler affedilmiştir. Bunun yanında Heyet-i Mahsusalar tarafından haklarında olumsuz karar verilen askerî ve mülkî bürokratlar hakkında ilginç hükümler mevcuttur. Üçüncü madde gereğince Şura-yı Devlet Mülkiye tarafından haklarında müspet sonuç alınan şahısların affedildiği kabul olunurken, iki yıl boyunca maddi kazanç sağlayacakları devlet dairelerinde çalışmaları yasaklanmıştır (Resmî Gazete, 16 Temmuz 1938: No. 3527). Ayrıca, affedilen bu kişilerin emekliliğine dair hiçbir madde yer almamaktadır.

Heyet-i Mahsusalar’ın aldığı kararlar neticesinde tasfiye edilenlerin genel af çerçevesinde affedilmelerine karşın emeklilik ile ilgili bir çözüm getirilememesi ileriki yıllarda yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Tartışmaların son durağı 1950 seçimlerinde başarı elde eden Demokrat Parti sayesinde çözüme kavuşmuştur. 21 Kasım 1952 tarihinde Heyet-i Mahsusalar’ın resmî olarak lağvedilmesiyle birlikte, tasfiye edilen Heyet-i Mahsusalar mağdurları hakkında emekli olabileceklerine dair Kanun kabul edilmiştir (Özkan, 2014: 512-518). Resmî Gazete’ye göre 3527 sayılı Af Kanunu’na bağlı olarak affedilen askerî ve sivil bürokratların emeklilikleri kabul edilmiştir (Resmî Gazete, 28 Kasım 1952: No. 8269).

Sonuç

Tanzimat döneminden itibaren kök salmaya başlayan bürokrasinin üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi İkinci Meşrutiyet’in ilanı sonrasında giderek keskinleşmiştir. Bu dönem içerisinde tasfiyelerin liyakat esaslı çerçevesinde yapıldığı şeklindeki gerekçe, Mütareke Dönemi içerisinde haksızlık olarak değerlendirilmiştir. İttihat ve Terakki’nin hâkimiyetinin kırıldığı bu dönemde Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın bürokraside hâkimiyet kurmaya çalışmasına karşın Ankara’da oluşan Millî Mücadele hareketi kendi bürokrasisini oluşturma çabası içine girmiştir. Mücadelenin başarıyla sonuçlanması üzerine kendi bürokrasisini kurma çabası içine giren Ankara Hükümeti ilk iş olarak Heyet-i Mahsusalar adı altında Millî Mücadele aleyhtarı bürokratları tasfiye etmeye başlamıştır. Heyet-i Mahsusalar’ın kuruluş amaçları Millî Mücadele aleyhtarı şahısları tasfiye etmek olsa da, asıl amaç olarak yeni rejimin kendisine karşı oluşabilecek muhalefeti pasif hale getirmeye çalıştığı da görülmektedir. Heyet-i Mahsusalar’ın alınan kararlar neticesinde tasfiyelerin genele yayılmadığı ve sınırlı kaldığı da aşikârdır. Bunun nedeni aslında yeni rejimin inşa ettiği devlet anlayışı içerisinde yeterli sayıda askerî ve mülkî bürokratin olmamasından kaynaklanmaktadır. Elbette, yapılan tasfiyelerin haksızlıklar içerdiği gerçeğini, Heyet-i Mahsusalar kararlarını tetkik etmek için oluşturulan Âli Karar Heyetleri’nden yola çıkarak, Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi’nin de işe dâhil olmasından çıkarımda bulunulabilir. Ayrıca Heyet-i Mahsusalar konusunda yapılan çalışmaların az olması gerçeğinin yanında bu kuruluşun nasıl çalıştığı ve kararlarını hangi gerekçelere dayandırılarak verildiği noktası belirsizliğini korumaktadır. Bu noktaların ise yeni çalışmalarla beraber aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.11/49.19.16.

BCA, 30.10/206.403.26.

BCA, 30.10/206.403.31.

BCA 30.10/206.403.15

BCA 30.10/206.403.11

Sürelî Yayınlar

Resmî Gazete

Resmî Gazete, 2/3 Ekim 1923, No. 28.

Resmî Gazete, 23 Ağustos 1924, No. 74.

Resmî Gazete, 14 Haziran 1926, No. 398.

Resmî Gazete, 7 Mayıs 1927, No. 590.

Resmî Gazete, 31 Mayıs 1927, No. 598.

Resmî Gazete, 28 Mayıs 1928, No. 900.

Resmî Gazete, 1 Aralık 1934, No. 2868

Resmî Gazete, 16 Temmuz 1938, No. 3527.

Resmî Gazete, 28 Kasım 1952, No. 8269.

TBMM Zabıt Cerideleri

TBMMZC, Cilt II., Devre II., Yirmi Beşinci İçtima, s.241-242.

TBMMZC, Cilt II., Devre II., Otuz Dördüncü İçtima, s.49-52.

TBMMZC, Cilt II., Devre II., Otuz Beşinci İçtima, s.64-67.

TBMMZC, Cilt II., Devre II., Yirmi Yedinci İçtima, s.266-278.

TBMMZC, Cilt IV., Devre III., Yetmiş Sekizinci İçtima, s.189-190.

TBMMZC, Cilt XXXII., Devre IV., Altmış Beşinci İçtima, s.88-89.

TBMMZC, Cilt XXVI., Devre V., Seksen Üçüncü İçtima, s.471.

TBMMZC, Cilt XXVI., Devre V., Seksen Üçüncü İçtima, s.471-484.

Kitap

Ahmad, F. (2017a). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Ankara: Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (2017b). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akın, R. (2015). *Türk Siyasal Tarihi 1908-2002*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.

Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi.

Berkes, N. (2017). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Demirel, A. (2015). *Birinci Mecliste Muhalefet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, A. (2018). *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Goloğlu, M. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti 1923*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökbilgin, T. (2019). *Milli Mücadele Başlarken*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Heper, M. (1985). "Bürokrasi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heper, M. (2018). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kansu, A. (2017). *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, K. (2017). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2005). *Belgelerle Heyet-i Mahsusalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2017). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2018). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkan, A. (2014). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askerî ve Mülkî Bürokraside Tasfiyeler Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsusalar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Özoğlu, H. (2016). *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Sarıhan, Z. (1993). *Kurtuluş Savaş Günlüğü*. C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Turfan, N. (2013). *Jön Türklerin Yükselişi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Zürcher, E. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.